

**CĂDEREA IMPERIILOR  
ȘI PROBLEMA SCHIMBĂRILOR TERITORIALE**

ION BULEI\*

**Abregé.** *La chute des empires habsbourgeois, russe, ottoman et allemand et les changements territoriaux d'après la Première Guerre Mondiale sont une conséquence de la conjonction de trois facteurs: (a) la pression exercée par les peuples inclus dans ces empires, augmentée de manière exponentielle pendant la guerre par les défaites sur les champs de bataille; (b) la pression de la situation interne progressivement détériorée par la guerre et qui provoque de graves conflits sociaux dans ces empires, ainsi que (c) les positions des grandes puissances les unes envers les autres, toujours influencées par les premiers deux facteurs. De ces trois facteurs, le rôle essentiel revient au troisième, surtout par les changements d'attitude de la part des États-Unis à l'égard des empires centraux, notamment de l'Autriche-Hongrie. La chute des empires modifie les données géopolitiques et, à moyen et long terme, augmente l'insécurité, surtout sur le continent européen. Elle traduit aussi la faiblesse du principe des nationalités, capable de créer ou réunifier de nouveaux ou plus anciens États nationaux, mais incapable de leur procurer la sécurité.*

**Mots-clef:**

””””””””””

Căderea imperiilor habsburgic, rus, otoman și german și modificările teritoriale de după primul război mondial sunt consecința întâlnirii a trei factori: presiunea exercitată de popoarele cuprinse în aceste imperii, mărită într-o manieră exponențială în timpul războiului de înfrângerile de pe câmpurile de luptă, presiunea situației interne progresiv deteriorată de război și care provoacă mari conflicte sociale în aceste imperii, ca și pozițiile marilor puteri unele față de altele, mereu influențate de primii doi factori. Din acești trei factori rolul esențial revine celui de al treilea, mai ales schimbărilor de atitudine din partea SUA vizavi de imperiile centrale, mai ales față de Austro-Ungaria. Căderea imperiilor modifică datele geopolitice și, pe termen mediu și lung, crește insecuritatea mai ales pe continentul european. Ea evidențiază, de asemenea, slăbiciunea principiului naționalităților, capabil să creeze sau să reunească noi sau mai vechi state naționale, dar incapabil să le procure securitatea.

---

\* Profesor universitar doctor, directorul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale.

*Schimbări teritoriale*

La sfârșitul primului război mondial, în Europa, modificările teritoriale sunt nesemnificative în Vest, unde practic se reduc la Alsacia și Lorena, „mărul discordiei” dintre Franța și Germania, provincii care se întorc la Franța. Dar schimbările teritoriale sunt mari în ceea ce se chema atunci Europa Central-Răsăriteană<sup>1</sup>, respectiv în spațiul dintre Germania și Rusia. Marile puteri, ele însele, au fost surprinse de amploarea acestor schimbări, care au modificat complet geopolitica regiunii. Dispariția Austro-Ungariei fusese oarecum previzibilă. Fusese un organism plurinațional, care își baza forța (sau slăbiciunea) pe fidelitatea dinastică, oarecum de natură medievală, o fidelitate în netă contradicție cu spiritele naționale ale popoarelor ce formau imperiul. Din dezmembrarea sa ies noi state: Austria (o mică republică ce nu-și recunoștea vreo legătură cu fostul imperiu), Ungaria (condusă de ultraconservatorul Horthy, oficial regent în numele unui regat care nu mai era, după cum avea și gradul de amiral, dar al unei flote care iarăși nu mai exista). Boemia, Moravia și Slovacia formează Cehoslovacia. Galizia e transferată la Polonia, Trentino Alto Adige, cu Trieste și Veneția, la Italia. Bosnia, Herțegovina, Croația, Slovenia și Voivodina se unesc cu Serbia și Muntenegrul și împreună vor forma Regatul sârbilor, croaților și slovenilor. Transilvania, Bucovina și Banatul trec la România prin hotărârea majorității populației care era română. Renaște Polonia. Împărțiți între Austria, Rusia și Prusia, polonezii avuseseră o viață istorică separată aproape un secol și jumătate (după 1772). Cu rușii și cu germanii nu se înțeleseseră deloc. Cu austriei relațiile lor fuseseră „posibile”. La sfârșitul primului război mondial, incredibil, cad în jurul Poloniei toate imperiile care o înrobiseră până atunci. Se vorbește adesea de norocul în istorie. S-a vorbit și în cazul românilor la 1918, ei, românii, fiind pretutindeni în jurul Vechiului Regat, în vest, nord și est, pretutindeni granițele spațiului lor descătușându-se („România are atâta noroc încât nici nu are nevoie de oameni politici”, spunea cu ironie P. P. Carp, unul dintre oamenii politici români). Dar în cazul polonezilor norocul e o realitate imediat sesizabilă<sup>2</sup>. Așa cum fusese și va mai fi după 1918 și nenorocul.

Alt stat care se creează acum și căruia Congresul de la Paris îi dă legitimarea sa este Cehoslovacia. Un stat care are probleme de identitate. Boemia și Moravia erau protestante, Slovacia era catolică, populația Ruteniei subcarpatice era pe jumătate ucraineană, iar cadrilaterul ceh era populat în majoritate de germani. Minoritățile reprezintă o treime din locuitorii săi (3.200.000 germani, 700.000 unguri, 500.000 ruteni). Lor li se adaugă polonezii, majoritari în Teschen, ținut pe care Cehoslovacia îl ocupă în ianuarie 1919, tulburând relațiile cu Polonia<sup>3</sup>. Un

<sup>1</sup> Vezi Alan Palmer, *The Lands Between: A History of East-Central Europe the Congress of Vienna*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1970; R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century and After*, Londra, Routledge, 1997, pp. XI-XII.

<sup>2</sup> A. de Ślapowski, *Formation de l'état polonais*, în *Dictionnaire diplomatique*, Paris, f.a., pp. 421-433.

<sup>3</sup> S. Osusky, *Tchecoslovaquie*, în *Dictionnaire diplomatique*, Paris, f. a, p. 927 și urm.

nou stat independent e Finlanda, care în 1918 se eliberează din strânsoarea rusă. Victoria Aliaților îi permite să se elibereze și de strânsoarea germană.<sup>4</sup> Alte două state, Estonia și Letonia, sunt recunoscute de Tratatul de la Paris. Ele deja își proclamaseră independența la Tallin și la Riga, încă în 1918. O independență pe care și-o apără împotriva germanilor, care creaseră aici un ducat, Baltikum, împotriva bolșevicilor, Lenin nerecunoscându-le independența decât în 1920<sup>5</sup>.

Iugoslavia era în același timp o continuare a Serbiei și un stat nou, un stat al sârbilor, croaților, slovenilor, muntenegrenilor, proclamat ca atare la 24 noiembrie 1918 (numele Iugoslavia îl ia zece ani mai târziu). Dar nu era numai statul acestor etnii componente. Era și al minorităților, al germanilor, ungarilor, albanezilor, turcilor și românilor, care împreună constituiau 15 la sută din populație. Iugoslavia nu era un stat compozit doar din punct de vedere etnic. Era deopotrivă din punctul de vedere al nivelului de viață și cultură, după cum diferit era după criteriul apartenenței religioase, ortodocși — sârbii, catolici — croații și slovenii, musulmani — turcii și albanezii. Între statele recunoscute de Tratatul de pace de la Paris, regatul slavilor de sud părea și în realitate și era structura cea mai puțin rezistentă.

România, un mic regat înainte de război, de 137.000 km<sup>2</sup> și 7.897.311 locuitori, ajunge după război la 295.049 km<sup>2</sup> și la 18.057.028 locuitori. Un stat care devine asemănător ca suprafață (nu și ca populație) cu Anglia sau Italia. România profită direct de pe urma destrămării imperiilor din vecinătatea sa, a Austro-Ungariei, împotriva căreia luptase în timpul războiului (intră în conflict în august 1916) și a Rusiei. Din componența imperiului Habsburgilor, provinciile Transilvania, Banat, Bucovina și din stăpânirea imperiului țărilor Basarabia, în condițiile destrămării imperiilor și prin votul majorității populației lor, se declară unite cu România. Principiul naționalităților dădea câștig de cauză României. Victimele numeroase din război ornau acest principiu cu un tribut de sânge și de glorie. Dar micul regat dunărean, prin mărirea teritoriului, își pierdea omogenitatea etnică. Conform recensământului din 1930, la o populație totală de 18.057.028, 71,9% erau români și 28,1% erau minoritari. Nu era o situație egală cu aceea a Poloniei, unde minoritarii erau aproape 40%. Dar pentru România minoritățile au fost o problemă chiar de la început. Mai cu seamă cu minoritatea maghiară statul român a avut dificultăți (erau 1.426.000 de maghiari și secui). Minoritățile, cu excepția evreilor și a germanilor, în principal, erau formate din etniile vecine României. Statul român s-a dublat odată cu unirea provinciilor limitrofe, dar insecuritatea sa a crescut în aceeași proporție. România e înconjurată din toate părțile de nemulțumiții prevederilor Tratatului de la Paris și, cu excepția Iugoslaviei și a Poloniei, are doar vecini care așteptau momentul potrivit pentru a-i relua provinciile abia reunite. Statul român are în Europa mai mult sau mai puțin aceeași poziție pe care o au toate statele favorizate de Tratatul de la Paris. O poziție nesigură.

<sup>4</sup> J. Procope, *Le statut international de la Finlande*, în *ibidem*, vol. I, pp. 907-909; R. Erich, *Regime constitutionnel de la Finlande*, în *ibidem*, pp. 909-912.

<sup>5</sup> P. Klimas, *Lithuanie*, *ibidem*, vol. I, pp. 1238-1246; C. R. Pusta, *Estonie*, în *ibidem*, vol. I, pp. 839-850.

*Statul național și securitatea*

Nesiguranța nu e numai a statelor, fie noi, fie mărite sau diminuate după primul război. Ea e mare și a regiunilor întregi unde ele sunt așezate. Practic asistăm la o nouă geopolitică europeană după război. Toate aceste state noi care devin subiecte de drept internațional se manifestă mai mult sau mai puțin în spațiul dintre lumea slavă și cea germană. Un spațiu care devine fără nicio consistență. Surprinzător sau paradoxal, prezența a numeroase state noi sau reconfigurate în acest spațiu dau Germaniei învinse un avans strategic însemnat. Înainte de război, Germania nu se putea extinde în nicio parte, pentru că în toate părțile dădea de state mari și importante, dădea de Franța, de Rusia sau de Austro-Ungaria. După război, ea nu mai are o contrapondere spre est. Mai mult, cum lordul Balfour, ministru de Externe al Angliei în 1916, o prevestea, renașterea Poloniei ca regat independent nu întărește poziția strategică a Franței, ci dimpotrivă: „Polonia va fi transformată într-un regat independent, devenind un stat tampon între Rusia și Germania și Franța se va găsi la mila Germaniei într-un război viitor pentru simplul motiv că Rusia nu-i va putea veni în ajutor fără a viola neutralitatea Poloniei”<sup>6</sup>. Ca să țină Germania la respect, Franța trebuia să aibă un aliat spre Est. Numai Rusia putea fi suficient de puternică ca să poată juca acest rol. De ce nu Polonia? Pentru că era prea slabă. De ce nu alianțele statelor mici și mijlocii, profitoare ale Tratatului de la Paris? S-a încercat cu Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Dar erau structuri politice fără o eficientă putere militară și nici politică. În plus, erau prea mari disensiunile dintre statele mici ale Europei Orientale pentru a lăsa loc unei forțe pe care Franța să se bazeze la un moment dat, respectiv la momentul unei agresiuni din partea Germaniei. „Ceea ce a realizat Tratatul de la Versailles a fost să ofere Germaniei și Rusiei un stimulent pentru împărțirea Poloniei, adică exact ceea ce au făcut douăzeci de ani mai târziu.”<sup>7</sup> Singurul lucru realizat de diplomația franceză a fost doar iluzia existenței a două fronturi la adresa Germaniei. În spatele țărilor mici din Est era amenințătoare Rusia sovietică. Refăcută, Rusia abia aștepta să-și revendice spațiul pierdut. Două erau amenințările care se întvedeau la adresa țărilor mici sau mijlocii din estul Europei: Germania și Rusia sovietelor. Amândouă erau grave. Care era mai puternică? O va hotărî un alt război. *A la longue*, nu Franța a fost câștigătoarea primului război mondial, ci Germania. Totodată, principiul naționalității

<sup>6</sup> Destrămarea imperiilor readuce în actualitate și ceea ce numim *stato-cuscinetto*, adică state tampon între două puteri rivale sau potențial rivale în încercarea de a evita un conflict între ele. Sunt state care, dacă sunt realmente independente, urmează o politică de neutralitate, care le distinge de statele satelit. Astfel de state, care intră în diplomația echilibrului european din secolul 17, sunt prezente în sistemul de putere din sec. 19, cum erau de pildă Afganistanul sau emiratele din Asia Centrală între posesiunile Marii Britanii și Rusia, cum era Belgia, între Germania, Franța și Marea Britanie. În secolul 20 state tampon sunt Mongolia, între Republica Chineză și Rusia, Polonia, după Marele Război, între Germania și Uniunea Sovietică, Thailanda, între India și Indochina franceză, Renania, ca zonă demilitarizată între Germania și Franța, după Marele Război, Uruguay, ca zonă demilitarizată între Argentina și Brazilia, Coreea de Nord, între China și Coreea de Sud sau Austria, Suedia, Finlanda, în timpul războiului rece. Pentru perioade mai scurte state tampon sunt și regiuni întregi din Polonia, Belarus, Ucraina sau statele baltice, care în 1918, prin Pacea de la Brest-Litovsk, intrau temporar în cel de al II-lea Reich (*apud* H. Kissinger, *Diplomacy*, New York, 1994, ed. română, București, 2003, p. 210).

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 210 și urm.

lor, capabil să creeze sau reunifice noi sau mai vechi state, se dovedește incapabil de a le procura acestora securitate.

În general, în istoriografia anglo-saxonă contemporană evenimentelor, se întâmpină cu încredere noua hartă politică a Europei după primul conflict mondial. Nu și în istoriografia contemporană nouă. În aceasta din urmă se deplânge distrugerea formulei imperiale existente până în 1918 (de fapt, până în 1919-1920, adică până la recunoașterea noii realități la Conferința de Pace de la Paris). Criteriul de apreciere: stabilitatea regiunii, pe care vechea formulă imperială o asigura, iar noua, exprimată prin state naționale, n-a mai fost capabilă s-o asigure. Istoriografia europeană e divizată, fiind dominată de prioritățile naționale. Într-un fel, istoriografia prelungește dilema din anii de sfârșit ai Primului Război. O dilemă reală, pe care, în România, de pildă, o trăia un om politic ca Alexandru Marghiloman, un cunoscut oportunist în politică, care câteva luni în 1918 a fost prim-ministru al României. În aprilie acel an, Marghiloman credea sincer că Austro-Ungaria nu va dispărea. Aceasta îi spunea lui faptul că țările Antantei n-aveau reacții în fața politicii germanilor de a lua în posesie și a utiliza imensele bogății ale Rusiei. În același timp, Marghiloman vedea poziția Americii. Cu un an mai înainte, SUA declaraseră război numai Germaniei, nu și Austro-Ungariei. Și Marghiloman o știa, ca toată lumea de altfel, și se întreba de ce. El află de existența unui plan de pace separată al Austro-Ungariei, susținut de SUA, care dădea mână liberă Vienei în zona balcanică<sup>8</sup>. Marghiloman mai știa de Declarația celor 14 puncte. La al 10-lea punct se vorbea de „posibilitatea de dezvoltare autonomă” a Austro-Ungariei sub conducerea Casei de Habsburg. Deci nu de destrămarea ei. De aceea, el, ca prim-ministru al unui stat mic european, nu credea că putea face decât o politică de conjunctură. Ceea ce România a și făcut în 1918, manevrând între Puterile Antantei și Puterile Centrale.

Părerile lui Marghiloman din 1918 sunt susținute peste timp de cercetări istorice. Într-un articol, „Politica americană și unirea Transilvaniei cu România în 1918”, istoricul american Keith Hitchins, cel mai bun cunoscător al acestei politici în Europa Centrală și de Est în primele decenii ale secolului 20, confirmă întocmai părerile lui Marghiloman privind atitudinea Americii<sup>9</sup>. Hitchins crede că „vinovat” de orientarea Americii în privința Austro-Ungariei e Robert Lansing, secretarul de stat al SUA din iunie 1915, cel mai bun jurist american al momentului în domeniul dreptului internațional. Lansing a fost adeptul ruperii relațiilor diplomatice cu Puterile Centrale. Această orientare politică n-a fost însă rodul unei strategii bine puse la punct. Adevărul este, constată Hitchins, că SUA au intrat în război cu obiective care nu mai erau aceleași la sfârșitul conflictului. Este și părerea altui istoric american, Lonnie R. Johnson<sup>10</sup>, care atribuie revoluției din

<sup>8</sup> Era la mijloc corespondența împăratului Carol cu Sixt de Bourbonne, exagerat comentată, și care tocmai ieșise la lumină și de pe urma publicării căreia Ottokar Czernin își pierde postul de ministru de Externe al Austro-Ungariei.

<sup>9</sup> Vezi articolul în *Tribuna*, an 12, 1968, nr. 48, p. 8; de asemenea, „Woodrow Wilson și Unirea Transilvaniei cu România 1917-1918” (I, II), în *Tribuna*, 1986, an 30, nr. 49, p. 10, nr. 50, p. 8; vezi și comentariile istoricului Sorin Arhire, „Percepții istoriografice anglo-saxone față de Europa Central-Răsăriteană”, în *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonatori Valer Moga și Sorin Arhire, Cluj-Napoca, 2007, pp. 29-30.

<sup>10</sup> Vezi Lonnie R. Johnson, *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, New York, 1996, p. 171 și urm.

Rusia distorsionarea obiectivelor inițiale. După Henry Kissinger, promisiunile făcute de Antantă polonezilor, cehilor, românilor, sârbilor, slovacilor, în momente critice ale războiului, au distrus „ultimele rămășițe de flexibilitate pe care s-ar fi putut baza diplomația”<sup>11</sup>. Pentru că au fost cecuri în alb acordate acestor popoare în detrimentul existenței Austro-Ungariei, un fapt la care SUA nu se gândeau la începutul războiului<sup>12</sup>. Mai mult, alți istorici anglo-saxoni, precum Alan John Percival Taylor, consideră că desființarea Austro-Ungariei a acutizat problemele Europei Centrale, nu le-a rezolvat, pentru că statele care au ieșit de pe urma acestei destrămări s-au confruntat cu o criză de autoritate în interior, iar în exterior au fost extrem de vulnerabile în fața ridicării Germaniei<sup>13</sup>.

### *Granițele și formula imperială*

Trasarea granițelor printre atâtea popoare rupte din imperiile din care făcuseră parte n-a fost deloc ușoară. Conferința de pace de la Paris a avut serioase probleme teritoriale de rezolvat. Comisiei pentru problemele teritoriale, condusă de André Tardieu, i se vor adăuga Comisia Alsaciei și Lorenei, Comisia regiunii Saare, Comisia afacerilor cehoslovace, Comisia afacerilor poloneze (cu două subcomisii, misiunea interaliată în Polonia și Comisia Tsechen-ului), Comisia afacerilor româno-iugoslave, Comisia afacerilor grecești și albaneze, Comisia afacerilor belgiene și daneze, Comisia afacerilor coloniale...<sup>14</sup>. Națiunile abia eliberate începeau conflictele între ele, ceea ce, de altfel, era de prevăzut. Mai cu seamă în Europa Centrală dificultățile sunt mari. Italienii intră în dispută cu iugoslavii pentru Dalmația, cehii și polonezii pentru Tsechen, iugoslavii și românii pentru Banat, polonezii și lituanienii pentru Vilna. Europa Centrală se balcanizează, după o expresie care începe să devină la îndemână și care funcționa ca o monedă în uz indiferent de situații. O condamnare a lumii balcanice fără menajamente<sup>15</sup>. În Orientul Mijlociu situația e complicată de acordul anglo-francez de împărțire a spațiului la sfârșitul războiului (acord nerecunoscut de americani) și de încurajarea de către Londra a naționalismului arab, încarnat în 1919 de Faycal, susținut de Laurence. Până la urmă teritoriile arabe, care făcuseră parte din Imperiul Otoman, sunt încredințate spre administrare Angliei și Franței. Palestina, Mesopotamia (devenită acum Irak) și Transiordania (regat sub conducerea lui Abdullah, fratele lui Faycal) intră sub mandat britanic, iar Siria sub mandat francez. În celălalt Orient, numit de europeni Extremul Orient, japonezii sunt marii beneficiari ai războiului (flota comercială trece de la 1,6 milioane de

<sup>11</sup> Apud Sorin Arhire, *op. cit.*, p. 26.

<sup>12</sup> Vezi Henry Kissinger, *op. cit.*; vezi și ed. română, în traducerea lui Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, București, 2003.

<sup>13</sup> A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austro-Hungary*, Londra, 1948, p. 252 și urm. După el, nici principiul „autodeterminării naționale” n-a fost corect aplicat, iar Cehoslovacia și Iugoslavia „reproduceau complicațiile cu caracter național ale Austro-Ungariei” (*Ibidem*, p. 253). Vezi și Hadrian G. Gorun, *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, Cluj-Napoca, 2009, p. 298.

<sup>14</sup> Andre Tardieu, *La paix*, Paris, Payot, 1921, p. 97 și urm.

<sup>15</sup> Vezi Maria Todorova, *Balkans. Balkanisme*, București, 2005.



tone la 3,2 milioane în 1919, iar balanța de plăți, deficitară în 1914 cu 4,7 milioane de yeni, ajunge în 1919 la un excedent de 371 milioane de yeni) și teritorial intră în posesia T'sing-tao-ului, exercită mandatul lor asupra ex-coloniilor germane Carolines și insulele Mariannes și obțin mari avantaje economice în Manciuria, unde înlocuiesc influența rusă.

Imperiile coloniale își dau o nouă organizare. În 1917, la conferința imperială de la Londra se stabilesc principiile unei alte organizări, în sensul că, „au-delà du self government déjà acquis pour les affaires intérieures, la Constitution future devra être fondée sur la reconnaissance complète des Dominions comme nations autonomes d'un Commonwealth impérial, et de l'Inde comme une importante partie de ce dernier”<sup>16</sup>. Loialitatea coloniilor în timpul războiului trebuia recompensată. Canada, Australia, Noua Zeelandă, Uniunea Sud-Africană sunt reprezentante la Conferința de Pace de la Paris și semnează tratatul. Așa cum Australia, Noua Zeelandă, Uniunea Sud-Africană vor avea sub mandat administrarea fostelor colonii germane. Trezirea coloniilor are și un alt efect: pune în discuție imaginea europenilor. În India, din 1919 începe o nesupunere civilă față de britanici. În Afganistan la fel. Imperiul francez are o structură diferită de cel britanic. Termenul de imperiu voia să presupună o dorință de unificare (*l'ensemble métropole-outr-mer signifia 100 millions d'habitants*). Imperiul francez era mai recent decât cel britanic. Raporturile metropolei cu coloniile erau deocamdată „assez intimes et cordiaux”<sup>17</sup>. Africa neagră era încă liniștită. Bogata Indochină nu era încă despărțită între Vietnamul de Nord și Sud, Cambodgia, Laos... Algeria însemna trei „departamente franceze”, fără gânduri secesioniste. Marocul începea să dea semne de trezire, dar încă nu era neliniștitor pentru Franța. În Liban francezii sunt bine primiți. La fel și în Siria. Probleme mai mari au italienii în Libia, unde se mulțumesc doar cu suzeranitatea, și olandezii în Indiile Olandeze.

Formula imperială era condamnată și înainte de războiul mondial, dar condamnarea ei devine o permanență a gândirii politice după aceea între altele și pentru că imperiile erau considerate vinovate de măcelul dezlănțuit: imperiul german, imperiul habsburgic și cel țarist. Locul formulei imperiale e luat cu hotărâre de statul-națiune. Astăzi vorbim tot mai mult de *deconstruction de l'État-nation*. Un alt congres mondial de istorie, cel de la Montreal, din august 1995, a avut ca subiect principal de dezbatere: Nations, Peuples et Etats<sup>18</sup>. S-a pus în discuție ecuația stat-națiune, exagerându-se importanța disfuncționalităților cuplului *État et nation*. Și de aici s-au dat pronosticuri asupra epocii postnațiune. Este reacția istoricului la masacrele din primul război mondial, la exterminările din al doilea război, la iraționalismele secolului 20, într-un cuvânt la spectrul naționalismului. Dar prudența care domină judecata istoricului n-a întârziat să reacționeze. Un istoric precum Nicolas Roussellier constata pe bună dreptate că „deconstruirea legăturilor dintre națiune, stat și popor nu înseamnă pur și simplu o criză a națiunii și nici sfârșitul unor forme de manifestare a statului națiune nu îndreptățește istoricul să devină heraldul postnaționalului”.

<sup>16</sup> Gen. J. E. Valluy, Pierre Dufourq, *La première guerre mondiale*, vol. II, 1916-1918, Larousse, Paris, 1968, p. 282.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 283.

<sup>18</sup> *Actes, Proceedings, XVIII, Congres international des sciences historiques*, Montreal, 1995, 510 p.

Multe sunt statele moderne care își datorează existența destrămării imperiilor. Așa s-au născut statele Europei Occidentale ieșind din Imperiul Romano-German (Franța), state care își afirmă identitatea religioasă proprie contra universalismului catolic (Anglia). Așa au ieșit statele balcanice din Imperiul Otoman, națiunile americane sau africane din imperiile coloniale. „*Comme agrégat de peuple et de nations, l'empire a toujours paru périmé*”<sup>19</sup>.

Noile state de după Marele Război apar într-un cadru de contestare a formei imperiale și din punctul de vedere al dezvoltării unei modernizări viabile. Forma imperială apărea ca un teren al contradicțiilor dintre necesitățile legate de modernizarea politico-administrativă și coeziunea regimului multinațional. În Imperiul Austro-Ungar funcționa principiul „*pacification par separation*” (faptul de a acorda o autonomie administrativă naționalităților nu teritorială, ci prin intermediul unor instituții reprezentative separate). Voind să păstreze identificarea dintre stat și unitatea teritorială, dar acceptând principiul naționalităților, Austro-Ungaria a fost silită să lase să se afirme un proces de separare etnică care a accentuat criza de legitimitate a regimului (p. 4). Într-o soluție imperială prelungită, cum s-a dovedit a fi aceea propusă de bolșevici în Rusia după 1917, și-a manifestat prezența, în linii mari, aceeași dilemă. Pe teritoriul fostei Rusii a țărilor, pe de o parte regimul bolșevic recunoștea existența juridică a diverselor naționalități, pe de alta căuta să mențină unitatea politică și teritorială a noii Rusii, URSS, creată între granițele vechii Rusii. Pe de o parte recunoștea drepturile diverselor popoare, chiar până la autodeterminare și despărțire, pe de alta voia crearea unui stat socialist care presupunea o reducere a acestor drepturi naționale. În fapt, în numele construcției unui stat socialist, sunt reprimare toate tendințele de independență sau autonomie. Cu mare brutalitate, mergând până la deportarea unor popoare întregi: tătarii din Crimeea, germanii de pe Volga, coreenii. Un fel de soluție completă a „chestiunii naționale”. „Modelul neoimperial al Uniunii Sovietice a demonstrat toate contradicțiile unui stat care se întemeia pe nonidentitatea între cetățenia sovietică și naționalitate”<sup>20</sup>. În Rusia țaristă nu erau precizări de granițe între diferitele etnii, unele dintre ele foste state, cucerite de țări cu începere din secolul 16. În imperiul rus nu exista un stat metropolitan. „*Tout est empire et tout est colonie*”, după expresia fericit aleasă de Marie Mendras<sup>21</sup>. Țarul domnea asupra „*toutes les Russies*”, incluzând în acest apelativ și toate popoarele din Caucaz, Ucraina, Bielorusia, Marea Baltică și pe cele din ultimul val al cuceririlor rusești din Asia Centrală și Extremul Orient. Expansiunea spre Vest a Rusiei răspundea nevoii de deschidere spre Occident și aparte-

<sup>19</sup> Nicolas Roussellier, *Déconstruire l'état-nation. Travaux et discussions*, p. 14: *Ethnic attribution in multiethnic States: the case of Austria, 1867-1918*; Report for the 18th International Congress of historical sciences, Montreal, 1995; Valery Tishkov, *Nationalities of Russia legacies and revenge*, report for the 18th International Congress of historical sciences, Montreal, 1995.

<sup>20</sup> N. Roussellier, *op. cit.*, p. 16. Vezi contribuția lui Michael G. Smith în cadrul temei *Nations, Peoples, Etats*, 18 Congrès international des sciences historiques, Montreal, 1995, care demonstrează cât de subtilă a fost politica sovietică în lingvistică.

<sup>21</sup> Marie Mendras, „Existe-t-il un Etat russe ?”, în *Politique étrangère* n. 1, 1992, 57<sup>e</sup> année, p. 25.



nență la Europa. Expansiunea spre est și sud răspundea nevoii de a asigura o securitate naturală a Imperiului și de găsire a unor ținuturi de populare. Rușii de rând nu se vedeau un popor cuceritor, colonizator, ci se regăseau în formula de civilizatori, de constructori ai unui mare stat european și asiatic, apărător al creștinătății, o formulă creată de propaganda oficială. De aceea nu înțelegeau lupta popoarelor neruse pentru eliberare de sub ruși. Istoriografia rusă vede construcția imperială rusă în termeni pozitivi<sup>22</sup>. Istoricul rus Kliucevski scrie o istorie a sfintei Rusii și nu una a popoarelor din Imperiu. Procesul de expansiune a acestui vast imperiu rus a fost mai rapid decât resursele existente. „Extensia teritorială rusă a depășit mijloacele existente pentru a-i asigura guvernarea și apărarea”<sup>23</sup>. Nu întâmplător istoricul francez Anatole Leroy-Beaulieu, în lucrarea lui *L'Empire des tsares*, scria de organizarea rudimentară a imperiului rus, care în afară de biserică nu avea instituții. Totul era despotism bazat pe autocrație. Cucerirea vastelor teritorii ale imperiului s-a făcut cu forța puterii, fără împărțirea suveranității, s-a făcut cu mijloace puține, impuse, de regulă, cu aceleași metode. Stăpânirea lor s-a făcut, ca și cucerirea, tot prin despotism. Când acest despotism a încercat să fie „luminat”, de fiecare dată imperiul s-a găsit în pericol de destrămare sau chiar s-a destrămat. Când în 1917 autocrația cade, cade și imperiul. „Rusia nu are o istorie distinctă de construcția sa imperială”<sup>24</sup>. Îi va lua locul un ansamblu de republici naționale, teoretic reunite într-o federație. O creație teoretică, fără funcționare practică, nedorită de bolșevici. Prăbușirea sistemului comunist în 1991 pune în fața noii Rusii ceea ce unii istorici numesc „dublu fenomen al decompunerii”. Pe de o parte confruntarea cu decolonizarea, cu națiunile neruse din federația rusă care și-au revendicat independența sau autonomia și au refuzat recunoașterea autorității federale: cecenii, tătarii<sup>25</sup>. Pe de altă parte au apărut revendicări de autonomie în Siberia și în regiunile populate și conduse de ruși. Confuziile de suveranitate și de puteri dintre centru și regiuni au dus la serioase incidente economice. Multe dintre dificultăți și-au găsit o rezolvare în timpul prezidențiatului lui Putin. Dar altele așteaptă. Rusia este încă în redefinirea unor fundamente ale statului: identitate națională, instituții politice, sistem economic, legitimitate și mai ales frontiere<sup>26</sup>.

<sup>22</sup> Vezi considerațiile istoricului american Marc Raeff privind „l'inconscience des élites et du peuple du caractère impérialiste de leur pays” (Marc Raeff, „Un empire comme les autres?”, în *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXX (3-4), Juillet-December 1989, p. 321).

<sup>23</sup> Richard Pipes, *Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia*. A translation and Analyses, Atheneum, New York, 1981, p. 6.

<sup>24</sup> Marie Mendras, *op. cit.*, p. 28.

<sup>25</sup> Chestiunea care se ridica era a conflictului deschis cu musulmanii și, prin independența unui stat mic așa cum era Cecenia, se ajungea la împărțirea suveranității în regiunea Caucazului de Nord. E de înțeles surprinderea lui Gorbaciov, care, într-un interviu dat ziarului *Komsomolskaia Pravda* înainte de demisie, constata: „Nous n'avons pas saisi l'importance des frontières administratives entre républiques, entre territoires autonomes. Mais maintenant commence le processus le plus grave: la transformation des frontières administratives en frontières d'Etat. Ce sont des partages très dangereux” (*Komsomolskaia Pravda*, 24 decembrie 1991).

<sup>26</sup> Vezi inteligentul studiu al lui Alin Brossat, „La fin d'un empire”, în *Communications*, 55, 1992; „L'Est: les mythes et les restes”, pp. 195-221.

### *Migrația populației*

O consecință a schimbărilor teritoriale de după primul război mondial a fost migrația populației. În fostul imperiu habsburgic germanii erau etnia dominantă, *Staatsvolk*, și, cu excepția celor 220.000 din Burgenland, din vestul Ungariei, cedat Austriei, ei devin minoritate națională în Ungaria, România, Iugoslavia, Cehoslovacia: trei milioane din regiunea Sudet, un milion și circa un sfert cedați de Austria Poloniei, o jumătate de milion în România, o jumătate în Ungaria, un sfert de milion în Tyrolul italian<sup>27</sup>. Germanii pleacă puțini din fosta zonă maghiară a Imperiului Habsburgic și mulți din teritoriul care a revenit Poloniei, aproape 600.000 în anii imediat postbelici<sup>28</sup>. Majoritatea pleacă din Posen și din Pomerania poloneză. Apoi din Silesia Superioară. În zece ani, aproape jumătate din germanii din Polonia emigrează<sup>29</sup>. Din regiunea sudetă emigrația e mult diminuată comparativ. Cehii și slovaci au un comportament mult mai tolerant față de germani decât autoritățile poloneze. În fapt, majoritatea germanilor din teritoriile noilor suveranități după primul război rămâne pe loc. Nu emigrează. O vor face după al doilea război și în condițiile ocupației sovietice asupra Europei Centrale și Orientale și ale schimbării politicii germane față de propria diasporă, care e solicitată nu să rămână în locurile unde se găsea, ci să plece spre Germania.

Ungurii, după Trianon, cunosc o emigrație mult mai slabă decât aceea a germanilor (doar 13%). Tratatul de la Trianon consfințește în 1920 cedarea a 2/3 din teritoriul Ungariei istorice și a 3/5 din populație către statele vecine (70% din populația pierdută nu era însă maghiară). Pleacă 13,4% din maghiarii aflați în România, 13,7% din cei aflați în Cehoslovacia, 9,5% din cei din Iugoslavia. În principal emigrează elita dată de burghezie și de marea burghezie, emigrează cei prea tare legați de politica de maghiarizare anterioară: mari proprietari, funcționari din fosta administrație centrală și locală, din justiție și poliție mai ales. Au plecat mari proprietari, loviți de reforma agrară, dar nu și țărani maghiari, care, dimpotrivă, au beneficiat de pe urma reformei în Cehoslovacia, în România. Autoritățile din noua Ungarie, redimensionată, nu încurajează în niciun fel emigrația, între altele și pentru că nu se voia slăbirea politicii revizioniste. Populația Ungariei post-Trianon nu crește decât cu 5% în primii 5 ani de după război.

Migrația e mai pronunțată în Peninsula Balcanică. Ea începuse la sfârșitul secolului 18, se manifestă lent până în ultimul sfert al secolului 19, devine puternică imediat după (lord Curzon vorbea de un „*eclatement des peuples*“, „*unmixing of peoples*“, Marrus: 1985, p. 41). E o perioadă în care sunt puse în mișcare, în cadrul unui proces de emigrare-migrare, de fugă-refugiu, milioane de oameni. E aproape un continuu schimb de populație între state, sau, când acesta n-a putut interveni, de expulzare a unor întregi colectivități: greci, bugari, aromâni, sârbi, croați, armeni, evrei, turci, tătari, germani... Spațiul își accentuează puternic tră-

<sup>27</sup> Robert Kann, *The Multinational Empire-Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, vol. II, Empire Reform, New York, Columbia, 1950, p. 301 sq, apud Rogers Brubaker, *L'eclatement des peuples à la chute des Empires*, dans *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 98, juin 1993, p. 9 sq.

<sup>28</sup> Eugene Kulisher, *L'Europe and the Move: War and Population Changes, 1917-1947*, New York, Columbia, 1948, p. 175.

<sup>29</sup> Rogers Brubaker, *op. cit.*, p. 11 sq.

sătura de mozaic etnic și confesional. Cercetătoarea Elena Siupiur constată, într-un studiu recent<sup>30</sup>, că emigrația a fost un fenomen de masă și mai înainte de sfârșitul secolului 19, condiția însăși de existență a regiunii. Fenomenul a fost impulsivat de politicile de colonizare practicate de imperiul rus, care a căutat să izgonească sau să mute în interiorul Rusiei populații musulmane, evreiești și să aducă în zonele de margine ale imperiului țarist populații sud-slave din Imperiul Otoman (aceasta era și politica Curții de la Viena, care urmărea să faciliteze emigrarea unui tip de populație și imigrarea altui tip). De pildă, în Basarabia, partea Moldovei ocupată de Rusia în 1812, rușii aduc 60.000 de bulgari, 20.000 de ruși, 120.000 de ruteni, 78.000 de evrei, 3.000 de armeni, 1.000 de greci, 2.000 de găgăuzi, 24.000 de germani, 2.000 de polonezi (14-16 minorități) și expulzează peste 5.000 de tătari. Rezultatul este că între 1812 și 1897, în spațiul basarabean, la o populație de 1.900.000 de locuitori, 1.000.000 reprezentau minoritățile venite aici pe parcursul unui secol. Stabilirea unei *Pax Otomana* în Balcani a favorizat abolirea frontierelor statelor feudale și mișcările de populație, un proces pe care secesiunea statelor naționale balcanice l-a accentuat foarte mult ulterior. „Mai bine de un milion de musulmani au părăsit Balcanii în ultimele trei decenii ale secolului al 19-lea și s-au stabilit în Istanbul și în Anatolia”<sup>31</sup>. Locul lăsat de ei este ocupat de creștini. Cele mai importante au fost migrațiile din timpul celor două războaie balcanice și din timpul primului război mondial și al războiului greco-turc. Atunci sunt afectați de dislocări aproape 2 milioane jumătate de oameni (un milion și jumătate de greci din Asia Mică, o jumătate de milion de musulmani, un sfert de milion de bulgari...). Mari dislocări de populație au loc în timpul celui de al doilea război mondial. Pentru a da un singur exemplu, în 1940, când URSS atacă România și îi răpește Basarabia și Bucovina de Nord, peste 100.000 de germani sunt deportați prin Pactul Ribbentrop-Molotov spre Polonia și apoi spre Germania<sup>32</sup>. În același an și în anii următori se vor refugia sute de mii de evrei, câți scapă de holocaust, sute de mii de români... Mișcări masive de populații, de etnii și de confesiuni urmează mișcările teritoriilor. Va fi una dintre cele mai dezastruoase consecințe ale mișcării granițelor. Milioane de oameni trăiesc astăzi pe teritoriul fostei URSS drama refugiaților. Ei constituie o grea sarcină pentru statele unde aceștia se găsesc, cu toată asistența pe care refugiații o primesc de la Le Haut Commissariat pour les Réfugiés, de la Le Comité International de la Croix Rouge și L'Organisation Mondiale de la Santé<sup>33</sup>.

### *Clasificarea imperiilor*

Philippe Moreau Defarges împarte imperiile în imperii monarhice, care au dispărut odată cu Primul Război mondial, imperii coloniale, dispărute după 1945, și imperii totalitare, și ele dispărute odată cu implozia URSS-ului în anii '90. Tot

<sup>30</sup> Elena Siupiur, *Emigrația: condiție umană și politică în Sud-Estul european*, București, Ed. Academiei Române, 2009.

<sup>31</sup> M. Todorova, *op. cit.*, pp. 272-273.

<sup>32</sup> El. Siupiur, *op. cit.*, p. 23.

<sup>33</sup> Romain Yakemtchouk, „Les conflits de territoire et frontière dans les états de l'ex-URSS”, în *Annuaire français de droit international*, volum 39, pp. 393-434.

el constată că, de fapt, imperiile nu au dispărut. Ele au renăscut sub forme noi: imperiul democratic în jurul ONU sau al UE, imperiul național în vechile state cu minorități (Spania, Franța, Anglia, Rusia), imperiul difuz dar prezent al supremației economice și culturale americane<sup>34</sup>. Opiniile lui Philippe Moreau asigură o viață veșnică formulei imperiale de guvernare. „*Tout empire périra*“, formula consacrată de Jean Baptiste Duroselle<sup>35</sup>, n-ar mai fi deci reală. Un imperiu odată mort, altul sau altele îi iau locul. Așa s-a întâmplat la sfârșitul Primului Război Mondial, când teritoriile Imperiului Otoman din Orientul Apropiat au fost împărțite între Anglia și Franța, cum au fost și cele din Africa germană, sau din fostele colonii germane din Asia; iar Rusia țarilor a fost înlocuită de Rusia sovietelor, făcând să renască ideea imperială sub altă înfățișare. Destrămarea imperiilor coloniale de după al doilea război mondial aduce bipolarismul, împărțirea lumii între SUA și URSS și între două arii imperiale, iar postcomunismul aduce imperiul universal al SUA, „*avec, quelques rebelles: la Chine, la Russie, les États voyous*“<sup>36</sup>. Așadar imperiile au căzut, unele, dar altele le-au luat locul. Opiniile lui Moreau sunt incitante. Imperiul democratic, de care vorbește el, oricând poate fi denumit și altfel fără ca aceasta să presupună explicit sorgintea imperială. Moreau dezvoltă însă teoria lansată de Michael Hardt și Antonio Negri care consideră că suveranitatea statelor-națiune e într-un declin progresiv în condițiile în care procesul de globalizare se accentuează și banii, tehnologia, mâna de lucru și mărfurile traversează cu o facilitate tot mai mare granițele naționale<sup>37</sup>. Acest declin de suveranitate a statului-națiune e un simptom clar de instaurare a imperiului, pe care Hardt și Negri nu-l denumesc, dar căruia Moreau îi dă numele de democratic<sup>38</sup>. După noi, imperiile sunt expresia unei voințe de putere care nu se menține decât atâta timp cât este susținută de dinamica expansiunii. Pe de altă parte, cu cât această expansiune teritorială e mai extinsă, cu atât posibilitatea de absorbție a unor spații și populații tot mai eterogene se diminuează, iar statul imperial se epuizează încercând să țină piept revendicărilor de autonomie și independență tot mai puternic exprimate. Cum foarte bine exprimă ideea Defarges: „*si l'empire ne s'étend plus, il s'écroule; mais s'il s'étend, plus il se charge de conflits, et plus il suscite à ses frontières d'autres aspirations hégémoniques. L'empire ne vit finalement que par et dans la guerre*“. Dacă imperiile sunt creații prin forță, națiunile sunt creația „plebiscitului cotidian“, a voinței de a trăi împreună, vorba lui Ernest Renan. Și deci națiunile au durată, în vreme ce imperiile, mai devreme sau mai târziu, se prăbușesc. Și în secolul 20 am asistat la prăbușirea imperiilor rus, german, austro-ungar, otoman, la sfârșitul primului război mondial, a celui nazist și japonez, la sfârșitul celui de al doilea

<sup>34</sup> Philippe Moreau Defarges, „Un siècle d'avatars impériaux“, în *Politique étrangère*, 3-4/2000, p. 631.

<sup>35</sup> J. B. Duroselle, *Tout empire périra*, Armand Colin, Paris, 1992, reedition.

<sup>36</sup> Philippe Moreau Defarges, *op. cit.*, pp. 632-633.

<sup>37</sup> Michael Hardt, Antonio Negri, *Impero. Il nuovo ordine della globalizzazione*, Rizzoli, 2001, p. 13.

<sup>38</sup> Cu adevărat interesantă paralela pe care o face istoricul francez între Imperiul Roman și imperiile coloniale. Și comparația dintre distrugerea Imperiului Roman de către creștinism și a imperiilor coloniale de către teoria drepturilor omului. Și una, și cealaltă din cele două mari ideologii au creat o contradicție între ceea ce se propaga de către elita dominantă în metropolă și practica de guvernare din colonii, în Imperiul Roman, renunțându-se la toleranța religioasă, baza imperiului, iar în coloniile puterile europene promovând politici contrarii ideilor de drepturi ale omului susținute în metropolă (vezi teoriile lui Gandhi, Nehru, Ho Și Min...).

război mondial, a celui sovietic în 1991 (Iugoslavia e o creație multinațională, cum e și Cehoslovacia interbelică, dar nu un imperiu). Imperiile odată căzute, pe cenușa lor au înflorit statele naționale, unele nou create, altele mărite și reconfigurate. Granițele s-au mișcat în veacul 20 mai repede și mai mult decât în secolele anterioare. Și senzația de mișcare a granițelor a dat deopotrivă mari bucurii, mari tristeți naționale și a dat mai ales stări puternice de nesiguranță.

### *De ce dispar imperiile?*

E o întrebare care nu are un răspuns general, ci răspunsuri de la caz la caz. Al doilea Reich, cel al împăraților Wilhelm I și Wilhelm II, s-a destrămat din cauza înfrângerii în primul război mondial. Înfrângerea a fost cauza imediată, care a provocat schimbările la nivelul elitei politice și militare, a adus mari greutăți economice și amenințări sociale. Rusia țaristă imperială s-a destrămat ca urmare a celor două revoluții, din februarie și octombrie 1917, provocate și impulsionate de înfrângerile în război. Imperiul Habsburgic și cel Otoman<sup>39</sup> se destramă în condițiile în care formula de guvernare imperială nu mai oferă soluții mișcărilor sociale și naționale. Dispariția lor e adusă în principal de poziționarea celorlalte mari puteri față de ele. Atitudinea marilor puteri e până la urmă factorul esențial al destrămării. Austro-Ungaria și Imperiul Otoman dispar pentru că marile puteri, celelalte, nu le mai susțin. Imperiul Habsburgic era un pilon al echilibrului european<sup>40</sup>: „*Si l'Autriche n'existait pas, il faudrait la créer*”<sup>41</sup>. Ceea ce nu însemna, desigur, că viitorul Imperiului Habsburgic nu era pus în dubiu. Niciuna dintre marile puteri nu vedea însă atât de aproape momentul destrămării. Primul război mondial provoacă schimbarea de optică a marilor puteri<sup>42</sup>. Ce trebuia să facă o mare putere ca SUA, să sprijine pe mai departe o soluție de guvernare imperială sau să dea sprijinul ei națiunilor din Imperiu care doreau altceva? Este dilema politicii americane la sfârșitul Marelui Război. În dilema aceasta își pierde poziția W. Wilson, dar după ce contribuisese esențial la opera de înlocuire a formulei imperiale. Impulsul principal al desființării Austro-Ungariei nu vine din interior, de la lupta popoarelor care-l compun (chiar dacă această luptă a jucat un rol însemnat). Popoarele din componența imperiului s-ar fi putut acomoda și cu o so-

<sup>39</sup> Inteligentă observația lui Ilkay Sunar privind organizarea economiei otomane, pur redistributivă, și constatarea că Occidentul propune din sec. 16 „une économie-monde européenne, un complexe d'unités politiques et culture multiples reliées entre elles par l'institution supérieure du marché. A l'inverse, ce n'est pas le marché qui intègre l'Empire ottoman, mais le système redistributif contrôlé par un Etat supérieur” (Ilkay Sunar, *Anthropologie politique et économique: l'empire ottoman et sa transformation*, dans *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 35<sup>e</sup> année, n. 3-4, 1980, pp. 551-579). Cu alte cuvinte, lumea occidentală propune o economie mondială, iar otomanii un imperiu mondial. *À la long* toate șansele sânt de partea celei dintâi. Imperiul Otoman intră în periferia dezvoltării, doar că o face într-un ritm lent.

<sup>40</sup> Jacques Droz, *Histoire de l'Autriche*, Paris, PUF, 1961, *Introduction; L'Europe centrale. Evolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, Paris, Payot, 1960, p. 204.

<sup>41</sup> Gabriel Hanotaux, *Histoire illustrée de la guerre de 1914*, Paris, Gounouilhau, 1915, fascicule 8, p. 160.

<sup>42</sup> La începutul războiului, Troțki constată cu surprindere elanul mobilizațiilor din Austro-Ungaria în favoarea războiului (Paul Henry, *Le problème des nationalités*, Paris, A. Colin, 1937, p. 170). Toți presupuneau că războiul va fi scurt. Dar când războiul devine lung, formula imperială, ca și în Rusia, nu poate face față. A intervenit și slăbiciunea ultimilor monarhi, a lui Carol I în Austria, lipsit de experiență și nevoit să facă față opoziției aristocrației, și mai ales a Ungariei și a lui Nicolae II, un țar ce-și dovedise incapacitatea și înainte de război și și-o demonstrează din plin în războiul odată început.



luție mai puțin radicală, care ar fi presupus o mai mare libertate de mișcare a acestor popoare în sfera de putere imperială<sup>43</sup>. A fost însă imboldul din exterior: tratatele Antantei cu Italia, Serbia, România din timpul războiului, recunoașterea de către puterile Antantei a comitetelor naționale ale polonezilor, cehilor, croaților, slovacilor, românilor..., schimbările de optică survenite pe măsură ce se desfășurau operațiunile militare sau evenimente ca revoluția din Rusia (mai bine zis revoluțiile). O lungă perioadă din istorie, cum constată Jean-Jacques Becker<sup>44</sup>, monarhii nu-și pierdeau și tronurile dacă pierdeau războaiele. Și situația aceasta a durat până la începutul secolului 20 (Franz Joseph nu abdică după Sadova, nici Nicolae II după înfrângerea în războiul cu Japonia). Și în orice caz nu asistăm la schimbarea de sistem politic (nici măcar în Imperiul Otoman). Situația se schimbă pe măsură ce războaiele dinastice devin naționale sau totale și pe măsură ce câștigă teren principiul revoluției franceze potrivit căruia puterea „*procédait de la nation et non de la légitimité ou de l'hérédité*”. Când mutația se va generaliza, monarhiile vor începe să dispară, iar, acolo unde vor rămâne, nu vor mai păstra decât aparențele puterii.

### *Un studiu de caz*

Modificările teritoriale sunt mișcări succesive celor politice, sunt produsul unei geografii în mișcare, „fluxul și refluxul distribuirii inegalitare a puterii politice între națiuni”<sup>45</sup>. În vremea noastră, în plin proces de globalizare, granițele cunosc un proces dublu, pe de o parte se fluidizează, devin mult mai permissive, pe de alta dobândesc un sigiliu al definitivului. În vestul continentului european faptul e o certitudine. Ele continuă să fie un fenomen dinamic în spațiul exsovietic, unde problema frontierelor se ridică acut, sângeros, ca în Caucaz (conflictul din Karabah dintre Armenia și Azerbaidjan, conflictul oseto-georgian, pentru Osetia de Sud, disputa între Osetia de Nord și inguși, cazul Ceceniei și al războiului acesteia cu Federația Rusă, războiul din Tadjikistan, cel dintre Abhazia și Georgia)<sup>46</sup>, sau la Nistru, în regiunea Transnistria, respectiv în Moldova de peste Nistru, sau între Federația Rusă și Ucraina pentru stăpânirea Crimeei. Avea dreptate G. Bouthoul, „l’originalité du monde actuel est que la majeure partie de frontières nouvelles continuent à n’être que des lignes d’armistice ou de cessez-le-feu”<sup>47</sup>.

Ce se întâmplă în Europa de Sud-Est, într-un spațiu care rămâne foarte interesant pentru cercetător? Situația de aici poate fi un „excelent studiu de caz, deoarece continuă să fie o zonă a Europei unde se produce mai multă istorie decât se consumă”<sup>48</sup>.

<sup>43</sup> Vezi A. C. Popovici, *Die vereinigten Staaten von Gross Oesterreich*, Leipzig, 1906.

<sup>44</sup> Jean-Jacques Becker, *Autant en emporte la guerre: les régimes politiques à l’épreuve*, în *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, n. 3, juillet 1984, pp. 77-78.

<sup>45</sup> *Ibidem*.

<sup>46</sup> Romain Yakemtchouk, *op. cit.*, loc. cit., p. 397 și urm.

<sup>47</sup> G. Bouthoul, „Frontières et traitées de paix”, în *Le Monde*, 14-15 avril 1968. Vezi, de asemenea, P. De La Pradelle, *La frontière*, Paris, Ed. Internationales, 1928, p. 11.

<sup>48</sup> Vezi Georges Prévélakis, *I Balcani*, Il Mulino, 1997; Predrag Matvejevic, *Osservazioni sui Balcani e la „balcanizzazione”*, Interventione presentata lors de la conférence internationale organisée par Aspen Institute, Italie, Venise, 8-10 octobre 1999; vezi, de asemenea, Jean Pelissier, *Dix mois de guerre dans les Balkans (octobre 1912 – août 1913)*, Paris, Perrin, 1914; L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London, Hurst, 2000.



Zona balcanică este „o alteritate absolută“ a Europei, un caz tipic în care politica îmbrățișează o geografie simbolică. Balcanii sunt „poarta din spate a Europei“. „La zone balkanique est une «*altérité absolue*» de l'Europe, «*un cas typique au sein duquel le politique engendre une géographie symbolique*». Les Balkans sont «*la porte de derrière l'Europe*»“. Alături de Predrag Matvejević, Georges Prévélakis, Maria Todorova, Vesna Goldsworthy, Mattei Dogan..., vom încerca și noi să definim zona.

Suntem într-un spațiu de mari diferențe etnice. Nicio țară de aici nu e omogenă din punct de vedere etnic. Diversitatea etnică e veche de când sunt Balcanii (e adesea citată relatarea canonicului Georgius Sisgoreus, din timpul Renașterii, care e uimit de câte neamuri a putut el întâlni în Balcani). Și în acest mozaic lingvistic, un adevărat Turn al lui Babel, niciuna dintre limbile moderne de aici nu e o limbă internațională, nu e de cultură mare, de putere culturală. Și între aceste limbi nu există comunicare directă. Scriitorii importanți din această zonă nu au fost cunoscuți de către vecini decât după ce au fost traduși într-o limbă a Occidentului, de unde apoi au fost preluați. Spațiul balcanic este al resturilor marilor imperii și al statelor noi, definite în urma acordurilor și convențiilor internaționale. Aici frontierele au o mobilitate mai mare. Nu au sigiliul definitivului pentru că, exceptând Grecia, România și Serbia, toate celelalte state sunt independente abia odată cu secolul 20. Din această cauză există o instabilitate a granițelor mult mai pronunțată decât în alte părți.

Aproape toate popoarele de aici nu au încredere în vecinii lor (un sondaj din 1990 efectuat în Polonia constata că doar 2% din polonezi aveau încredere în vecinii lor). Această neîncredere e determinată de conflictele teritoriale de până acum (cu excepția sârbilor și românilor, toate celelalte popoare au avut între ele o istorie de conflicte). E suficient să observăm folclorul din zonă. Eroul negativ este totdeauna un altul, eventual un vecin. Nu este decât rareori un autohton. Cărțile de școală alimentează mentalitatea națională (din acest punct de vedere este o întârziere de circa două generații față de Occident).

În vreme ce în Occident există o pronunțată „laicizare a statului“, în Răsărit se păstrează o simbioză a statului cu biserica (desigur, motivată istoric), ceea ce determină păstrarea unor mentalități nepotrivite adesea cu spiritul modern. În sfârșit, din punct de vedere economic, nu există o interdependență între țările de aici. Aceste țări nu fac comerț între ele, decât într-o măsură nesemnificativă. Economiiile lor nu sunt complementare. Din toate aceste motive, și din altele, zona balcanică a fost un spațiu care a făcut posibilă manifestarea unui naționalism pasiv sau activ.

Aici sunt multe, prea multe împărțiri, linii de demarcație, frontiere materiale, spirituale, politice, sociale și culturale. Unele părți din acest spațiu amintesc răni și suferințe, determinate de istorie sau de un trecut căruia nu i-a fost dat să devină cu adevărat istorie. Orice dorință de mărire aici e împiedicată de vecini și se dovedește iluzorie sau sfârșește în nebunia naționalismului. Nu e loc pentru o „Mare Serbie“, o „Mare Bulgarie“, pentru o Croație împreună cu Bosnia și Herțegovina, pentru o „Albanie mărită“... Peninsula Balcanică e prea mică pentru ambiții de acest fel. Frontierele sale n-au unde să se extindă<sup>49</sup>.

<sup>49</sup> Filip-Lucian Iorga, „Le passé est vivant. Interview avec Neagu Djuvara“, *Revue Erasmus*, No. 14, 2003-2005, voir page web: [http://www.revistaerasmus.go.ro/numarul\\_14/iorga\\_f4.html](http://www.revistaerasmus.go.ro/numarul_14/iorga_f4.html)

La diferențele de mai sus se adaugă și cele imaginare și mitologice. Fiecare pretinde că are rădăcini mai adânci decât celălalt, rațiuni mai convingătoare pentru a se înstăpâni într-un teritoriu sau altul. Evenimentele reale și reprezentarea lor se succed unele altora. Istoria și mitul se confundă. Revendicările se bazează când pe unele, când pe altele sau uneori pe amândouă. Argumentele ce se invocă și „dovezile” care sunt furnizate sunt considerate irefutabile sau chiar sacre. Se impun în numele „dreptului istoric” sau al „dreptului natural”: cu pretenția că se deține „adevărul istoric” sau „dreptul absolut”.

Balkanii au fost de atâtea ori victimă. Și adeseori din cauza lor. Disputele dintre istorici au avut o intensitate și mai mare și o mai mare ambiguitate din momentul în care popoarele de aici și-au revendicat calificativul de stat („stat național”) pentru a recupera întârzierea istorică și a se prezenta altfel în amfiteatrul modernității. Alte divergențe se amestecă cu aceste procese de lungă durată. Conflictele de aici n-au fost religioase, dar, de-a lungul secolelor, diferențele religioase s-au transformat în opoziții, iar opozițiile în intoleranță. Acestea, la rândul lor, au generat ostilitate și ură. În fapt, cea mai mare parte a populațiilor din zonă nu au cunoscut autentice tradiții laice. Nu numai o lipsă de laicitate ca opusă credinței, dar se observă același lucru și când e vorba de ideea națională concepută în sens religios și în același timp când e vorba de ideologie, nu numai națională. Se poate observa transformarea unor aspecte ale culturii naționale în ideologie a națiunii respective. Literatura devine o literatură națională. Energiile colective sau individuale sunt absorbite de națiune. Istoria se scrie înainte de toate ca o istorie națională. Chiar și o înfrângere poate fi promovată la rangul de eveniment fondator de conștiință națională (vezi înfrângerea de la Kosovo). Pe de altă parte, toate popoarele de aici au avut o viață comună, supusă unor influențe comune și lăsându-se influențate unul de altul într-o interdependență mai mult decât evidentă. „N-a existat unul din statele acestea”, scrie Nicolae Iorga „care să nu exercite influența sa asupra celorlalte și n-a existat națiune care să nu dea elemente de gândire celorlalte”<sup>50</sup>.

Terminăm excursul nostru cu o afirmație a istoricului Edouard Husson: „*c'est à partir de 1989 que l'on a commencé à se rendre compte que l'espace politique de l'Europe, malgré tous les changements consécutifs à la Deuxième Guerre mondiale, reste encore de nos jours, pour l'essentiel, tel qu'il a été façonné par le traité de Versailles. L'évolution récente de cet espace prolonge les tendances que le traité a exprimées et légitimées. En effet, la disparition de l'URSS a parachevé en Europe la destruction des empires commencée à Versailles quand on y a accepté de rayer de la carte les empires centraux et ottoman*”<sup>51</sup>.

<sup>50</sup> N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*, București, 1939, p. 21; vezi și alte considerații în Vesna Goldsworthy, „L'invention de la Ruritanie. L'impérialisme de l'imagination”, p. 7; Mircea Muthu, „Horizons culturels sud-est européens”, *Tribuna*, no. 91, du 16-30 juin 2006; Alexandru Florin-Platon, „Les stéréotypes mentaux et leurs effets”, *Contrafort*, Chișinău, nr. 10-11 (72-73), octombrie-noiembrie 2000; Maria Torodova, *Balkans. Balkanisme*, Bucarest, 2005, p. 26; Ion Longin Popescu, „De l'opportunisme de l'opportunisme, avec un historien: Neagu Djuvara”, *Formula AS*, no. 551, 27 janvier – 3 février 2003... Am reluat în altă parte aceste considerații. În cadrul congresului au fost menționate. Aici nu mai revenim asupra lor.

<sup>51</sup> Vezi pagina web [www.edouardhusson.com](http://www.edouardhusson.com)